

TÁRSADALMI, TUDOMÁNYOS FEJLŐDÉS —
NEVELÉSTUDOMÁNY A 17. SZÁZADBAN

POLIŠENSKÝ professzor referátumához kapcsolódó hozzászólásomban¹ legelőször is annak jelentőségét szeretném — a pedagógus szemszögéből — aláhúzni, hogy a referátum készítője a 17. század társadalmi mozgalmainak, tudományos forradalmának legkiemelkedőbb, legtipikusabb képviselőit keresve, ezek közé sorolta a nagy cseh pedagógust, COMENIUST is.

Vajon nem túlzás-e ez s nem POLIŠENSKÝnek, a világhírű comeniológusnak elfogultságát tükrözi-e honfitársával szemben, amikor ez utóbbit a 17. század nagy tudósaival, HUYGENSSzal és NEWTONnal állítja egy sorba?

Semmi esetre sem. Ezt a választást nemcsak COMENIUS életműve, életútja, tudományos és politikai tevékenysége indokolja, hanem *a korszak is*, a 17. század, amelyben a haladó társadalmi mozgalmakkal és a tudományos forradalommal párhuzamosan — mintegy ezek következményeként — forradalmi jelentőségű változások következtek be a pedagógiai gondolkodásban is.

HUYGENS és NEWTON korukon messze túlmutató nagy tudósok voltak. De vajon nem ugyanúgy túlmutat-e koron és időn az a probléma, amelyet a nagy hármashból — mint erre a referátum is utal — egyedül COMENIUS érzékel igazán: mit ér a tudomány forradalma, ha csak egy szűk körben válnak ismertté eredményei, mit kell tehát tenni annak érdekében, hogy *ezek az új eredmények minél szélesebb körben elterjedjenek s ezzel a további fejlődés erjesztőivé válhassanak?*

Meg kell változtatni a nevelés és oktatás egész rendszerét — feleli COMENIUS. Alkalmassá kell tenni az embert — minden embert — az új ismeretek befogadására, a fejlődő világban való helytállásra. Gondolkodó, cselekvő embert kell nevelni, olyan embert, aki képes együtt fejlődni tudománnyal, társadalommal.

Vajon nem mai problémáinkat vetítjük-e vissza Comenius korába, amikor így foglaljuk össze COMENIUS nevelési, oktatási lörekvéseit?

Hallgassuk meg magát a nagy nevelőt.

„Szükséges tehát általában minden tehetséget kiművelni, hogy mindenki, aki embernek született, tanuljon meg emberként élni” — így összegezi nevelési programját Magyarországon, Sárospatakon tartott beköszöntő beszédében.²

„A nagyfényű pataki iskola tervezete” ugyanezt a gondolatot tartalmazza, most már részletesebben és egyúttal konkrétan kifejtve:

„Másutt kimutattam, hogy minden embernek művelődnie kell — olvassuk. — Most legalább azt kívánám, hogy Nálátok senki a nemességből, senki a polgári

¹ A Történettudományok Nemzetközi Kongresszusán, Moszkvában 1970. augusztus 20-án J. Polišenský professzornak az előbbieken közölt referátumához elhangzott hozzászólás.

² COMENIUS: A lelki tehetségek kiműveléséről. (A pataki iskola nagytermében 1650. november 24-én tartott beszéd. Ford. Ollé István) — Comenius Magyarországon. (Összeállította: Kovács Endre) Bp. 1962. 87.

rendű ifjúságból, senki a jobb tehetségű parasztságból e tanultabb csiszoltságtól ne legyen távol, hogy elérjétek, hogy ezután sohse hiányozzanak olyanok, akiket állami s egyházi hivatalokra dicsérettel s közhaszonnal alkalmazni lehet... Ha erre törekszünk, gondoskodni kell arról, hogy az otthoni szűk vagyoni helyzet senkit se akadályozhasson, ha művelődni akar. Állítani kell a szegények ingyen való táplálására közös asztalokat, amilyen nagy számban csak lehet, mert az iskola nagy látogatottságának ez az egyetlen alapja...³

S mit tanuljanak az ilyen, minden arra érdemes gyermeket befogadó iskolában?

„Most e valóban nagyfényű iskolában azt sürgetem — írja COMENIUS —, hogy I. mindenki esiszolja elméje tükrét a bölcsességre; II. tisztogassa szívét, belső életének forrását a jámborságra; III. gyakorolja kezét és más külső eszközeit a kézművességre és egy finomabb életmód kialakítására; IV. végül képezze nyelvét az ékesszólásra.”⁴

Ugyanezekre a gondolatokra COMENIUS ismét visszatér a panszofikus, „az egyetemes bölcsesség” iskoláit taglaló tervezetében. Az ilyen iskolák nem elvont bölcselkedésre nevelnének, oktatnának, hanem „az emberség műhelyei”, mindenki közös iskolái lennének, ahol az életre hasznos ismereteket sajátítanak el a tanulók. Ezzel kapcsolatban COMENIUS ismét hangsúlyozza:

„Mikor pedig azt kívánjuk, hogy a bölcsesség kezdő tanulói mindenben nyeresjenek oktatást, a következőket akarjuk:

Először, hogy az elméket mindama dolgok ismeretének fényével megvilágítsuk, amelyeknek nem ismerése ártalmas lenne. Aztán, hogy a kezeket a többi képességgel együtt minden hasznos munkára ügyessé, alkalmassá tegyük. Végül, hogy a nyelvet a kellemes ékesszólás képességével ruházzuk fel.”⁵

A „bölcsesség kis jelöltjeibe” oltás be minden tudnivaló legjavát. Ez azonban önmagában nem elegendő.

„A tudnivalóhoz csatolni kell a tennivalókat, amikben gyakorolni kell a mi ifjainkat. Vagyis a dolgok ismeretéhez kapcsolni kell a feladatokban való *cselekvőkészséget* (activitas), mert ha ezt nélkülözni fogják, hiába ismerik a dolgokat, gyámoltalanul fognak forgolódni az életben s bár a mesterséget jól ismerik, mégis tehetetleneknek fognak bizonyulni s így az élet feladataira alkalmatlanokká válnak. Hogy a Panszofikus Iskola tanulóival ez meg ne essék, ez az iskola azt tűzi ki elsőrendű céljául, hogy akit ide felvesznek, azt úgy bocsássák el, hogy a gyakorlati dolgokban (melyek különös körülményt kívánnak) teljesen jártas legyen, hogy a mi ifjaink ezen a küzdőtéren *ne az iskolának tanuljanak hanem az életnek* s hogy innen olyan ifjak kerüljenek ki az életbe, akik gondolkodók, tevékenyek, mindenre készek, ügyesek, szorgalmasak, akikre majd annak idején az élet bármely feladatát rá lehet bízni...⁶

A Januában közölt ismeretek begyakorlására szánt sárospataki iskoladrámagyűjtemény — a *Schola Ludus* — előszavában pedig a következőket olvashatjuk:

„Az iskola valódi célja szerint nem lehet más, mint az *emberség műhelye* s az *élet előjátéka*, s itt mindennel foglalkozni kell, ami az embert emberré teszi. S ehhez az eszközök felhasználását a következőképpen kell megszervezni: amily biztos az, hogy amit a mesteremberek műhelyükben készítésre elvállalnak, onnan mint kész mű kerül elő, éppoly biztos legyen, hogy az iskola műhelyébe

³ A nagyfényű pataki iskola tervezete. (Ford.: Kovács Gyula) Uo. 74.

⁴ Uo. 75.

⁵ COMENIUS: A panszofikus iskola tervezete. (Ford.: Szeley András) Uo. 123.

⁶ Uo. 123—124.

befogadott elmék is kicsiszoltan kerüljenek ki az iskolából. Amint tehát a műhelyekben, így itt az iskolában is mindennek a gyakorlás és tevékenység buzgalmában kell égnie, hiszen *egyedül a gyakorlat teszi a mestert.*⁷

„Én azalatt szüntelen sürgetem: — írja ugyancsak Sárospatakon — az ifjakat rá kell szoktatni, hogy mindent tagoltan, kézművesi szerkesztéssel és törvények szerint mondjanak és tegyenek és gondoljanak, ugyannyira, ha megkérdezik őket, mit hogyan és miért gondolnak, mondanak és tesznek, arról számot tudjanak adni...⁸”

Messzire túlhaladná e hozzászólás kereteit annak az elemzése, hogy mindezt COMENIUS hogyan, a tananyag milyen átalakításával, milyen módszerekkel kívánja elérni, azt azonban, — éppen a 17. század tudományos-technikai forradalmával összefüggésben is ki kell emelni: hogy a humán tudományok mellett, ezekkel szoros egységben, fontos szerepet szán minden iskolafokon a *korszerű technikai, termelési ismereteknek*, az ezekkel kapcsolatos *elméleti tudnivalók* megismertetésének és *gyakorlati készségek* kifejlesztésének.⁹

Amikor azonban előljáróban a pedagógiai gondolkodásnak a 17. századi társadalmi változások és tudományos forradalom hatására bekövetkezett forradalmasodására utaltunk, nem egyedül COMENIUSra gondoltunk.

Hiszen a nevelés történetében akkor jelentkeznek először Európa-szerte olyan kutatók, akik elméleti és gyakorlati tevékenységüket vagy legalább annak egy részét a nevelés és oktatás átalakításának, a kor követelményeihez való alkalmazásának szentelik és ezzel a pedagógiát — az akkor legkorszerűbb filozófiai ismeretek bázisán — az önálló tudomány rangjára emelik.

Joggal állíthatjuk tehát: a 17. század a neveléstudomány úttörőinek, a *pedagógia önálló tudománnyá válásának százada* is.¹⁰

Még a 17. század első éveiben is az új nevelés csak utópia, amelyről börtönének falai között sző ábrándokat a Napváros szerzője, TOMMASO CAMPANELLA s az ő elképzeléseit szövi tovább a német utópista, JOHANN VALENTIN ANDREAE.

De a küzdelem az új emberért, az új tudomány, az új technika, az új ismeretkörök, az új emberség hordozójáért a könyvek lapjairól — a korai polgári forradalmak nyomán kibontakozó társadalmi, tudományos fejlődés, a társadalmi változások vagy ezek lehetőségei megsejtésének hatására — az utópiák lapjairól csakhamar a *valóságba* tevődik át. S az új emberért való küzdelem élharcosai, a közülük messze kiemelkedő COMENIUS mellett, a német WOLFGANG RATKE, a magyar APÁCZAI CSERE JÁNOS, hogy végül az angol JOHN LOCKE zárja a 17. század nagy pedagógusainak sorát.

Amikor a társadalmi haladás és pedagógiai haladás mindenkori szoros kapcsolatáról beszélünk, ellentmondásnak tűnhet az a jelenség, hogy az előbb felsorolt nagy nevelők legtöbbje a korabeli polgári fejlődésben viszonylag elmaradt országok fia.

COMENIUSRól írta POLIŠENSKÝ professzor, hogy „hollandabb” volt, mint a holland HUYGENS. RATKE is, APÁCZAI is hosszabb időt töltöttek *Hollandiában*. Itt támadt fel bennük az a vágy, hogy saját népüket is a haladás, a polgári fejlődés útjára vezessék. Ott szívják magukba azokat az új tudományos ismerete-

⁷ COMENIUS: A Schola Ludus előszava. (Ford.: Kováts Gyula). Uo. 123. l.

⁸ COMENIUS: Az új életre kelt Fortius. (Ford.: Ollé István) Uo. 284. l.

⁹ Erről ld. FÖLDES ÉVA: A korszerű termelési ismeretek helye Comenius és Apáczai pedagógiájában. — A munkára nevelés hazai történetéből. Bp. 1965. 59—96.

¹⁰ Ld. FÖLDES ÉVA: A XVII. század, a neveléstudomány úttörőinek százada. — Pedagógiai Szemle. 1960. 2. sz. 157—160.

ket, amelyeket — a részben ezeken alapuló új nevelés révén — elmaradott népeik fiainak is közvetíteni akarnak.

De ha a 17. századi társadalmi változásoknak a neveléstudományra, a nevelésre gyakorolt hatását vizsgáljuk, legalább utalnunk kell az *angol forradalom* ilyen vonatkozásaira is. A Hosszú Parlament nemcsak COMENIUST hívja — az ugyancsak a nevelés megjobbításán munkálkodó filozófus, tudós, SAMUEL HARTLIB tanácsára — Angliába, hanem ülésezésének több mint egy évtizedet átfogó időszakában többször programjára tüzi és szinte állandóan napirenden tartja a nevelés-oktatás megreformálásának kérdéseit. S a szorosabban vett pedagógiai gondolkodókön kívül, mint amilyennek HARTLIBet is tekinthetjük, a nevelés kérdéseivel foglalkozó értekezést ír az *Elveszett Paradicsom* költője, JOHN MILTON,¹¹ s ezt teszi a forradalmi korszak univerzális tudósa, MARX szerint „a modern közgazdaságtan megalapítója, a legzseniálisabb és legeredetibb közgazdasági kutatók egyike”, Sir WILLIAM PETTY is.

1648-ban — MILTONhoz hasonlóan — ugyancsak SAMUEL HARTLIBhoz intézett tanulmányában¹² részletesen kidolgozza elképzeléseit, amelynek alapja: „irodalmi műhelyek (litterary workhouses) felállítása, ahol a gyermekeket ugyanúgy megtanítanak arra, hogy valamit tenni tudjanak megélhetésük érdekében, mint olvasni és írni.”

El kell érni, írja, „hogy a nevelés mesterségét ne bízzák, mint jelenleg, a legrosszabb és legértéktelembb emberekre; de hogy ezt a legjobb és erre legalkalmasabb emberek komolyan tanulmányozzák és gyakorolják.”

„Hogy minden hetedik évét betöltött gyermek kerüljön be ilyen oktatási intézménybe, senki se maradjon ki, mert szegény és a szülei nem képesek taníttatni. Ebből ered az, hogy napjainkban sokan fogják az eke szarvát olyanok, akik alkalmassá válhattak volna az állam kormányzására . . .”¹³

A korszerű tudományos, termelési ismeretekre alapuló, ezek elsajátítását elősegítő elemi iskolázás tervének kidolgozása után PETTY az erre épülő „*gymnasium mechanicum*” tervét fejti ki, amelynek keretében a legkorszerűbb technikai eszközökkel felszerelt szertárak (theatrum botanicum) és szociális intézmények (nosocomium academicum) szolgálnák a kollégiumi szervezet keretében együtt élő tanulócsereg a kor igényeinek megfelelő nevelését, oktatását.¹⁴

Mindezek a példák szemléletesen bizonyítják, *milyen szorosan összefüggött már a 17. században a tudományos forradalom és pedagógiai gondolkodás forradalmisításának problémája*, amely egyet jelentett azzal a kérdéssel: mint lehet a sok új ismeretet, amelyet a haladó kor napról napra termel, minél hatékonyabban a felnövekvő nemzedékre átszármasztani, ezáltal egyrészt a tudományok további fejlődését biztosítani, másrészt azonban a közvetítendő új ismeretek révén az ember — *minden egyes ember* — személyiségét sokoldalúan alakítani s a változó világ sodrában való helytállásra képessé tenni. Ez a kérdés, mint az előbbi példák is bizonyítják, nem szűkölt le egy tudomány, a neveléstudomány körére, hanem mindazokat foglalkoztatta, akik akár mint költők, közgazdászok vagy filozófusok az emberiség haladásáért, az eddigénél jóval szélesebb alapokra fektetett társadalmi, tudományos fejlődésért harcoltak.

¹¹ JOHN MILTON: Of Education to Master Samuel Hartlib. London 1644.

¹² The Advice of W. P. to Mr Samuel Hartlib, for the Advancement of some particular Parts of Learning. London, 1648.

¹³ Uo. 3.

¹⁴ Uo. 5—6.

Olyan probléma ez, amely ma sem idegen számunkra — egy okkal több, hogy felismerjük, elismerjük meglétét már a 17. században: hogy a történelmi fejlődést vizsgálva levonjuk annak nem egy vonatkozásban napjainkig is előre mutató konzekvenciáit.

Hozzászólásom keretei csak néhány példa felsorakoztatását tették lehetővé. De talán ezek révén is sikerült közelebb jutni kitűzött célomhoz és felhívni a figyelmet egy fontos, de a történetkutatók által meglehetősen mellőzött kérdéskörre: *arra a kapcsolatra, amely egy-egy korszakra jellemző nagy mozgalmak — társadalmi, tudományos változások — és az ezeket híven tükröző pedagógiai áramlatok között szükségszerűen fennáll.*

Ha az ember — amint bizton állítjuk — a történelem tárgya és egyszersmind annak alkotója, többet kellene foglalkoznia a történetírásnak is *azokkal a kérdésekkel, amelyek az emberre vonatkoznak a maga teljességében*, ezek között a nevelés kérdéseivel is. Hiszen a nevelésnek minden korban az ember formálása, társadalmi tudatának kialakítása volt a feladata, amely fontos tényezője jövődő cselekedeteinek és a tömegek — elsősorban a haladó osztályok — tevékenysége révén egyike a történelmi fejlődés leglényegesebb mozgató erőinek.

Эва Фёльдеш

ОБЩЕСТВЕННОЕ РАЗВИТИЕ, РАЗВИТИЕ НАУКИ И ПЕДАГОГИКА В XVII ВЕКЕ

Автор в своем выступлении указывает, что революционизация педагогического мышления уже в XVII веке была тесно связана с общественной революцией. Именно поэтому историография должна уделять значительно большее внимание тем вопросам, которые касаются человека в целом, в том числе и вопросам воспитания.

Eva Földes

SOCIAL AND SCIENTIFIC DEVELOPMENT — PEDAGOGY IN THE 17TH CENTURY

In her remarks, the author proves that the scientific revolution and the problem of revolutionizing pedagogical thought were closely related. For that very reason historiography ought to deal more with questions referring to man in his totality, that is, among others with those of education.